

Mezi pamětí a historií

Pierre Nora

č. 3/05 – místa paměti
rubrika esej[vytisknout](#) | [odeslat e-mailem](#)

Inventura dědictví

Text, který otiskujeme, je vybrán z předmluvy k slavné sérii studií francouzského historika Pierra Nory nazvané Místa paměti. Autor v nich sleduje především období vzestupu ideologie nacionalismů, které s sebou přinesly nové, národní pojetí dějin. To vystřídalo spontánní přenos vzpomínek z generace na generaci a stálo na počátku konce tradiční historické paměti.

Zrychlení historie. Je třeba uvědomit si, co tento výraz přesně znamená, a to nejen jako metafora: stále rychlejší přepadání do minulosti, která je s konečnou platností mrtvá, celkové vnímání každé věci jako zmizelé – porušení rovnováhy. Vytrhávání toho, co ještě zůstávalo živé v hřejivé tradici, v němotě zvyku, v opakování toho, co jsme zdědili po předcích, pod tlakem hlubokého citu pro dějiny. Osvojování si vědomí sebe sama ve znamení minulého, dokončování něčeho odevždy započatého. O paměti se tolik mluví jen proto, že již žádná není.

Zvědavost ohledně míst, v nichž krystalizuje a do nichž se utíká paměť v tomto konkrétním okamžiku naší historie. Okamžik klíčový, v němž se vědomí rozchodu s minulostí mísí s pocitem rozervané paměti; kde však tato trhлина probouzí ještě dost paměti na to, aby mohl být nastolen problém jejího vtělení. Pocit continuity se stává usazeninou, shromážděnou v určitých místech. Místa paměti existují proto, že už neexistují prostředí paměti.

Pomysleme na nenávratné zmrzačení, které představoval konec sedláků, této pospolitosti paměti v pravém slova smyslu, jež se stala módním předmětem historického zkoumání právě ve chvíli, kdy průmyslový růst dosáhl svého vrcholu. Toto ústřední zhroucení naší paměti je přesto jen příkladem. V jediném kole se roztočil celý svět, prostřednictvím dobře známého fenoménu šířící se světovosti, demokratizace, vlivu na velké masy lidí, rostoucí důležitosti médií. Na okraji tohoto procesu pak nezávislost nových národů vtáhla do historičnosti společnosti, které z jejich etnologického spánku probudilo již koloniální násilí. A do téhož pohybu vnitřní dekolonizace vstoupila všechna etnika, skupiny, rodiny se silným kapitálem paměti a slabým kapitálem historie. Konec společenství paměti, například všech těch, která zajišťovala uchování a předávání hodnot, ať jimi byla církev nebo škola, rodina nebo stát. Konec ideologií paměti, například všech těch, které zajišťovaly pravidelný přechod z minulosti do budoucnosti nebo označovaly momenty minulosti, které bylo třeba uchovat vzhledem k přípravě budoucnosti, ať už jde o reakci, pokrok, či dokonce revoluci. A mnohem více než to: samotný způsob historického vnímání se za pomoci médií nesmírně rozpíná, přičemž paměť, soustředěná na dědictví toho, s čím je důvěrně obeznámena, ustupuje efemérnímu škrálopou aktuálnosti.

Zrychlení: popsaný fenomén je posledním krokem, jenž nám brutálně zjevuje rozsah vzdálenosti mezi opravdovou pamětí, společenskou a nedotknutou, jejíž model představovaly takzvané primitivní či archaické společnosti, které si s sebou odnesly její tajemství – a historií, která je tím, v co minulost přetvářejí naše společnosti, odsouzené k zapomínání procesem neustálé změny. Mezi celistvou, vládnoucí pamětí, která si není vědoma sebe samé, pamětí uspořádávající a všemocnou, spontánně aktualizující, pamětí bez minulosti, která věčně obnovuje dědictví tím, že dávnou dobu předků klade až do věku hrdinů, počátků a mýtu – a pamětí naší, která je pouze historií, stopou a tříděním. Tato vzdálenost se dále prohlubovala v té míře, v níž si lidé přiznávali právo, moc, a dokonce povinnost změny, a to měrou od počátku moderní doby stále rostoucí. Tato vzdálenost dnes dospěla do svého křečovitého posledního stadia.

Toto vytržení paměti dobyvačným a vykořeňujícím tlakem historie jako by způsobovalo zjevení: rozlomení velmi starého pouta totožnosti, konec toho, co prožíváme jako samozřejmé: shody historie a paměti. Skutečnost, že ve francouzštině existuje jen jediné slovo pro označení žitých dějin a intelektuální operace, která jim propůjčuje srozumitelnost (což Němci rozlišují slovy Geschichte a Historie, tedy dějiny a historie), tato často zdůrazňovaná nedostatečnost jazyka zde vydává svou hlubokou pravdu: pohyb, jenž nás

unáší, je stejné povahy jako pohyb zobrazení tohoto pohybu. Kdybychom ještě obývali svou paměť, nepotřebovali bychom jí zasvětit určitá místa. Taková místa by neexistovala, protože by neexistovala paměť stržená historií. Každé gesto, včetně toho nejobyčejnějšího, by bylo prožíváno jako nábožné opakování toho, co se dělá od věků, v tělesné totožnosti úkonu a smyslu. Jakmile se objeví stopa, vzdálenost, zprostředkování, nejsme již v pravé paměti, ale v historii. Pomysleme na Židy, uzavřené v každodenním rituálu tradice. Jejich ustavení se jakožto „lidu paměti“ vylučovalo starost o historii až do té chvíle, kdy jim otevření se modernímu světu vnutilo potřebu mít historiky.

Usazena v posvátnu

Paměť, historie: nejde vůbec o synonyma, a my si uvědomujeme, že stojí v každém bodě proti sobě. Paměť je život, který vždy nesou skupiny živých, a právě proto je v neustálém vývoji, otevřena dialektice vzpomínky a zapomnění, nevědomá ohledně svých postupných deformací, vydána každému užití a zneužití, schopna dlouhých období skrytosti a náhlých znovuoživení. Historie je vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není. Paměť je fenoménem vždy aktuálním, poutem prožívaným ve věčné přítomnosti; historie je zobrazením minulosti. Protože je citová a kouzelná, paměť se snáší pouze s těmi detaily, které jí vyhovují; žije se vzpomínkami, které jsou nejasné, rozporné, obecné nebo nestálé, konkrétní nebo symbolické, je náchylná ke všem přenosům, zastíráním, škrtním nebo projekcím. Historie jakožto úkon intelektuální a zesvětšující vyžaduje analýzu a kritickou rozpravu. Paměť usazuje vzpomínku v posvátnu, historie ji z něj vyhání a vždy ji převádí do prózy. Skrytá paměť skupiny, kterou sjednocuje, což řečeno spolu s Halbwachsem znamená, že existuje tolik pamětí, kolik existuje skupin; že paměť je přirozeně mnohočetná a zmnožovaná, skupinová, vícenásobná a individualizovaná. Historie náleží naopak všem a nikomu, což jí propůjčuje sklon k tomu, co je univerzální. Paměť zapouští kořeny v konkrétnu, v prostoru, gestu, obrazu a předmětu. Historie ulpívá pouze na tom, co trvá v čase, na evolucioních a na vztazích mezi věcmi. Paměť je absolutnem a historie zná jen to, co je relativní.

V srdci historie působí kriticizmus ničící spontánní paměť. Paměť je pro historii vždy podezřelá, neboť skutečným posláním historie je její zničení a potlačení. Historie je tím, co odnímá žité minulosti legitimitu. Na horizontu historických společností, na hranicích zcela historizovaného světa by došlo k poslednímu a konečnému zesvětštění. Pohyb historie, historizující ambice nejsou exaltací toho, co se opravdu stalo, ale jeho srážení do nicoty. Všeobecně zavládnuvší kriticizmus by jistě uchoval muzea, pamětní medaile a pomníky, to jest zbrojnici, kterou potřebuje ke své vlastní práci, přitom by je však zbavil toho, co z nich v našich očích činí místa paměti. Společnost žijící zcela ve znamení historie by nakonec neznala místa, v nichž by ukotvovala svou paměť, o nic více než společnost tradiční.

Jedním z nejhmatatelnějších znamení tohoto vytržení historie z paměti je možná začátek historie historie, probuzení, ve Francii zcela nedávné, historiografického vědomí. Historie, a ještě přesněji historie národního vývoje, ustavila nejsilnější z našich kolektivních tradic; naše typické prostředí paměti. Od středověkých kronikářů až po současné historiky „totální“ historie se rozvíjela celá historická tradice jako pravidelné osvětžování paměti a její spontánní prohlubování, rekonstrukce minulosti bez prázdných míst a bez trhliny. Od Froissarta neměl podle všeho žádný z velkých historiků pocit, že by představoval pouze jistou konkrétní paměť. Commynes si nebyl vědom toho, že shromažďuje pouze paměť dynastickou, La Popelinière paměť francouzskou, Bossuet paměť monarchickou a křesťanskou, Voltaire paměť pokroku lidského pokolení, Michelet pouze paměť „lidu“ a Lavisse výlučně paměť národa. Právě naopak, byli prodchnuti pocitem, že jejich úkol spočívá v ustavení paměti, která bude pozitivnější, obsažnější a více vysvětlující než paměti předešlé. Vědecká výzbroj, které se historii dostalo během minulého století, jen výrazně posílila kritické ustavování té pravé paměti. Všechny velké proměny v pojetí historie spočívaly v rozšíření základů kolektivní paměti.

Rozložit a rekonstruovat

V takové zemi, jakou je Francie, nemůže být historie historie nevinnou činností. Vyjadřuje vnitřní zvrát, jímž se historie jakožto paměť proměňuje v historii jakožto kritiku. Každá historie je svou povahou kritická a všichni historikové tvrdili, že odhalují lživé mytologie svých předchůdců. Ve chvíli, kdy se historie pustí do psaní své vlastní historie, však začíná něco zásadního. Zrozením starosti o historiografii si historie ukládá úkol obklíčit v sobě samé to, co k ní nenáleží, přičemž zjišťuje, že je obětí paměti, a snaží se od ní osvobodit. V zemi, která by historii nebyla bývala pověřila vedením a utvářením národního vědomí, by historie historie nebyla obtížena vším tímto polemickým obsahem. Na příklad ve Spojených státech, zemi

mnohočetné paměti a mnoha přínosů, jde o disciplínu provozovanou odevždy. Rozdílné interpretace vyhlášení nezávislosti nebo občanské války se mohou střetávat nad velmi závažnými otázkami, nezpochybňují však americkou tradici, protože v jistém smyslu žádná taková tradice neexistuje, nebo není nijak podstatně zprostředkována historií. Ve Francii je naopak historiografie obrazoborecká a neuctívá. Její náplní je zmocňovat se tradicí nejlépe ustavených předmětů – rozhodující bitvy, jakou byly Bouvines, kanonické příručky, jakou je malý Lavisse –, a pak rozložit jejich mechanismus a rekonstruovat co nejpodrobněji podmínky jejich utváření. Znamená to vnést pochybnost do samého srdce, proniknout kritickým ostrím mezi kmen paměti a kůru historie. Zkoumat historiografii Francouzské revoluce, rekonstruovat její mýty a její interpretace, to vše znamená, že se již neztotožňujeme beze zbytku s jejím dědictvím. Dokazovat určitou tradici, jakkoli úctyhodnou, znamená, že se již nepovažujeme prostě a jednoduše za její nositele. Historie historie se však nezabývá pouze nejposvátnějšími předměty naší národní tradice; kladením otázky po svých materiálních a pojmových prostředcích, po postupech svého vlastního vytváření a společenských vazeb svého šíření, po svém vlastním ustavení se v podobě tradice, tím vším vstoupila celá historie do svého historiografického věku, přičemž se s konečnou platností odlišila od paměti. Od paměti, která se sama stala předmětem možné historie.

Studium míst paměti se tak ocitá v průsečíku dvou hnutí, která ve Francii a dnes vymezují jeho roli a dávají mu smysl: na jedné straně hnutí čistě historiografického, momentu, v němž se historie obrací ke své sebereflexi; na druhé straně hnutí ve vlastním smyslu historického, konce určité tradice paměti. Čas míst je přesně vymezeným okamžikem, v němž mizí obrovský kapitál, který jsme prožívali v důvěrnosti paměti a který bude nadále žít jen jako předmět zájmu rekonstruované historie. Na jedné straně rozhodující prohloubení historické práce, na druhé straně nástup konsolidovaného dědictví. Vnitřní dynamika kritického principu, vyčerpání našeho historického politického a duševního rámce, ještě dost silného na to, abychom se o něj zajímali, již dost pomíjejícího na to, aby se nedokázal prosadit jinak než návratem k nejzářivějším ze svých symbolů. Oba tyto pohyby se spojují, a odkazují nás tak zároveň a se stejnou silou k základním nástrojům historické práce a k těm nejsymboličtějším předmětům naší paměti: k archivům stejně jako ke trikolore, ke knihovnám, slovníkům a muzeím stejně jako ke vzpomínkovým obřadům, slavnostem, Pantheonu nebo Vítěznému oblouku; k Larousseovu slovníku a ke zdi komunardů. Místa paměti jsou především zbytky. Jsou krajní podobou, v níž paměť utvářené vědomí přetrvává v historii, která se k němu obrací, protože je nezná. Mizení rituálu z našeho světa je důvodem objevení se jeho pojmu. Je tím, co je vyměšováno, vztyčováno, ustavováno, sestrojováno, vyhlášováno, umělými prostředky a vůlí udržováno společenským, které je již podstatně stržené svou přeměnou a svou obnovou. Přirozeně stavíme nové výše než dávné, mladé výše než staré, budoucnost výše než minulost. Muzea, archivy, hřbitovy a sbírky, slavnosti, výročí, smlouvy, protokoly, památníky, svatyně, spolky, to vše jsou vršky, svědčící o jiném věku, o iluzích věčnosti. Odtud nostalgický rys těchto slitovných projektů, dojmavých a ledových. Jsou to rituály společnosti bez rituálů; přechodné svátosti ve společnosti, která zesvětštuje; zvláštní projevy věrnosti ve společnosti, která ohoblovává vše zvláštní; faktické diferenciaci ve společnosti, která principiálně nivelizuje; znaky skupinového vyznání a skupinové příslušnosti ve společnosti, která směřuje k tomu, aby uznávala jen vzájemně rovné a totožné jednotlivce.

Místa paměti se rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, že je třeba vytvářet archivy, že je třeba slavit výročí, organizovat oslavy, pronášet smuteční projevy, provádět notářské záznamy, protože tyto úkony nejsou přirozené. To proto menšinami prováděná obrana paměti, která se utekla do privilegovaných a žárlivě stržených ohnisek, pouze nanejvýš rozžhavuje pravdu všech míst paměti. Bez ostražitého bdění nad vzpomínkami by historie tato místa rychle vymetla. Jsou baštami, o něž se opíráme. Kdyby však to, co brání, nebylo ohroženo, nebylo by vůbec nutné je stavět. Kdybychom vzpomínky v nich uzavřené skutečně prožívali, byly by nepotřebné. A kdyby se jich naopak ani historie nezmocňovala proto, aby je překrucovala, proměňovala, hnětla a petrifikovala, nestala by se z nich místa pro paměť. Právě tento pohyb sem a tam je ustavuje: okamžiky historie vyrvané pohybu historie, a přece tomuto pohybu vrácené. Ne už zcela život, ne zcela smrt, jako mušle na břehu, když nastane odliv moře živoucí paměti.

Marseillaisa nebo památníky mrtvých tak žijí tímto dvojnásobným životem, uhněteným ze smíšeného pocitu přináležitosti a odpoutání. Čtrnáctý červenec roku 1790 již byl a ještě nebyl místem paměti. Roku 1880 z něj jeho ustavení národním svátkem činí oficiální místo paměti, ale díky duchu Republiky byl ještě opravdu tryskajícím pramenem. A dnes? Sama ztráta naší živoucí národní paměti nás nutí podívat se na něj pohledem, který již není ani naivní, ani lhostejný. Paměť, která nás trýzní a která již není naše, mezi rychlým zesvětštěním a dočasně navrácenou posvátností. Živelné lpění, které z nás ještě činí dlužníky toho, co nás vytvářelo, zároveň však historický odstup, jenž nás nutí shlédnout chladným okem na dědictví a provést jeho inventuru. Zachráněná místa paměti, která již neobýváme, napůl oficiální a institucionalizovaná, napůl afektivní a citová; místa jednomyslného souhlasu bez jednomyslnosti, která již nevyjadřují ani bojovné přesvědčení, ani vášnivou spoluúčast, na nichž se však přesto ještě chvěje jakýsi zbytek symbolického ži-

vota. Proměna památného v historické, proměna světa, v němž jsme měli předky, ve svět nahodilého vztahu k tomu, co nás vytvořilo, přechod od totemové historie k historii kritické; tak vypadá okamžik míst paměti. Národ se již neslaví, ale studují se jeho oslavy.

Z francouzského originálu přeložil Karel Thein.

Celý text vyšel v březnu 1998 v Cahiers de CeFRÉS č. 13.

Děkujeme překladateli a CeFRÉS za souhlas k otištění ukázky. www.cefres.cz

© 2005–2010 A2 kulturní čtrnáctideník | vyrobil OneCode | publikační systém OneCode Publisher | verze 2.5.2